

HÜSN-İ HAT VE MİMARİMİZDEKİ YERİ

*DİĞLER, Mustafa
**AYDIN, Seçkin
TÜRKİYE/ТУРЦИЯ

ÖZET

İnsanlık tarihinde çeşitli medeniyetler ve bu medeniyetlerin de dili diyebileceğimiz, farklı özellikleri olan yazıları vardır. Bu yazılardan biri de İslam kaligrafisi olup yüzyıllar boyu İslam toplumlarında fevkalade değerli bir sanat olarak önem kazanmıştır.

Yazıya verilen değer, bütün İslam kültürlerinde hat sanatının çok üstünde durulmasına yol açmıştır. Özellikle Osmanlı kültürü içinde hat sanatı çok ilerlemiş, işlevsel görevinin yanı sıra, estetik bir düzeye yükselmiş, adeta batı resim sanatındaki tabloların yerini tutar olmuştur. Gerçek bir tablo gibi çerçevelenerek duvara asılan güzel yazı örneklerinden ünlü hattatların yapıtlarına Osmanlı tarihinde çok büyük paralar ödendiği bilinmektedir.

Yazı başlı başına bir sanat olduğu gibi dekoratif sanatların zenginleştirilmesinde ve mimaride çok büyük rol oynamıştır. Gerek Selçuklu, gerekse Osmanlı mimarisinden yazıyı çıkaracak olursak bunların pek fakir bir manzara göstereceğine şüphe yoktur. Burada yazının rölyef niteliğiyle mimaride hacimsel bir etki bırakan plastik bir öge olarak kullanıldığı anlaşılmıştır.

Güzel yazı, yalnız levhalarda değil, bundan başka el yazması kitaplarda, fermanlarda, diplomalarda, cami iç ve dış duvarlarında, çeşitli yapıların yazıtlarında, mezar taşlarında, pencere kapağı ya da kapı kanadı gibi mimarlık öğelerinin üstlerinde, halı bordürlerinde, kutu, vazo, tabak gibi gündelik eşyada da kullanılmıştır.

Bu çalışmada, Hat sanatının çıkış noktası ve gelişimi ele alınarak, kullanıldığı alanlara ve özellikle mimaride kullanımına değinilecek ayrıca kültürümüzün oluşumuna, gelişimine katkısı ve şu anki yaşamımıza yansısı ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hüsn-i Hat, mimari, Osmanlı kültürü, yazı.

* Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü Resim-İş Eğitimi ABD, Diyarbakır. e-posta: dileradana@gmail.com

** Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü Resim-İş Eğitimi ABD, Diyarbakır. e-posta: seckinaydin1980@hotmail.com

Hat Sanatı ve Tarihçesi

Sanat ve Sanatta İlahi Güzellik

Hat sanatı ve tarihçesine geçmeden önce sanat nedir? Sanatta ilahi güzellik nedir? Sanatın amacı nedir? sorularına çok kısa olarak değinmekte faydası olacağı kanısındayım. Bu sorulara kısaca değinecek olursak.....

Sanat iç dünyamızı ses, renk, çizgi ve şekil gibi ahengi içinde madde planına aksettiren bizde hayranlık uyandıran eser ve hareketlerdir. Dinin iman ve vecd gibi ulvi heyecanları, ahlaki değerler, milli zevkler, beşeri ihtiras ve duygular kat kat ruh dünyamızı meydana getirir. İşte sanat bu duygu ve düşüncelerin sembollerle ifadesidir ki, deruni bir hakikati yaşatır ve öğretir.

Dinî, millî ve beşeri bütün duygu ve fikirler sanatın konusu içine girer. Sanatçı bu içtimai kıymetleri, dertleri, zevkleri, sevinci nefsinde şiddetle yaşayan, duyan kimsedir ki, fertler kendilerini sanatçılarda bulurlar.

Şekil, ses ve renkle ifade edilmek istenen ruhun ıstırapları, süruru ve güzellikleridir. Sanat ruh güzelliğimizi madde planında parlaması olduğuna göre, aslında sanat eserlerine hayranlığımız şekle sokulan ruha ve fikredir.(Serin, 1982: 11)

Sanat, insan ve cemiyetle en sıkı münasebeti olan din, ahlak ve iktisat gibi içtimai bir kurum ve canlı bir kültür dahıdır. Âlimin keşfinden ve eserinden daha geniş bir tesir sahası vardır. Çünkü sanat, fertlerin zekâsına hitap ettiği gibi gönüllerine de hitap eder. Böylece milli şuuru ve dini hayatı, daha feyizli ve şevkli yaşamamıza vasıta olur.

Sanatçının faaliyetine yön veren yetiştiği muhitin örf, adet, din ve kültür değerleridir. Sanatçı kendi çevresinde sanat unsurlarını ve malzemelerini hazır bulur. Vazifesi bağlı bulunduğu ekolü taklit ederek, kendi hür yaratıcı gücünü de katarak bu malzemeyi ustalıkla kullanmaktır.

Sanatçı öyle bir sanat eseri yaratmalıdır ki yaşayan ve gelecek nesiller onda ruhlarını yoğuracak, şekillendirecek aşk, iman ve ideal bulmalıdır. Böyle ölümsüz eserler ise sanatçının kendini aşıp, kendi milli ve dini değerlerinden beslenmesiyle mümkündür.

Sanat milletlerin hayatında duygu ve düşünce birliği sağlayan önemli bir unsurdur.(Serin, 1982: 13)

Güzelliği görebilen bir varlık olarak Dünya'ya gelen insanoğlu güzel sesler, güzel yüzler karşısında birdenbire heyecanlanır, ruhu titrer. Sanki onu daha evvel görmüş, tanıyormuş gibi hayranlık duyar.

Neden güzel dedik, aşk dedik, iman dedik, ilahi güzellik dedik; Çünkü Türk-İslam sanatı böyle bir kâinat görüşünün mahsulüdür de onun için...

Hat Sanatı ve Güzel Sanatlar Arasındaki Yeri

Sanatlar göze ve kulağa hitap etmeleri bakımından ikiye ayrılır; Mimarlık, resim, heykel, tezyini sanatlar ve hüsn-i hat şekil, çizgi, renk, gölge, derinlik ve ışık oyunları içinde göze hitap eder. Şiir ve musiki ise kulağa hitap eden sanatlar arasında dinleyenleri maddi âlemin üstüne çıkararak deruni bir anlam ile yüz yüze getirir.

Hat, mimarlık, tezyinat ve resim gibi müstakil, görende hayranlık uyandıran bir sanattır. Tenasüp, zarafet, ihtişam, ulvilik gibi sanat unsurlarıyla güzel sanatlar arasında önemle yerini almıştır. Avrupa'nın bugün modern resim anlayışıyla varmak istediği noktaya Müslümanlar hat sanatıyla asırlar önce ulaşmışlardır.(Serin, 1982: 19)Hat sanatımızı batılı sanat eleştirmenleri Üzerinde ehemmiyetle durulması gereken bir soyut resim olarak kabul ediyorlar. Usta bir hattat tarafından yapılmış nefis bir istifi gördüğü zaman “**İşte resim!**” diye bağırmaktan kendini alamayan ünlü ressam Picasso, okumasını bilmediğine, İslamiyet’ le de müşerref olmadığına göre bu yazının taşıdığı soyut güzellikten başka nesine hayran olabilirdi? (Rado, 1983: 18)

Louis Massignon, İslam sanatları üzerinde yaptığı görüşlerde şöyle diyor;” Müslüman, sanatının tuzağına düşmek istemez; onun için sanat eserlerinden daha güzel olan bu dem bile, Allah’ın iplerini çekip işlettiği bir makinedir. Bundan dolayı, İslam sanatlarında dram, facia ve vahşet yoktur” (Meriç, 1937: 29-309)

Sonsuzluğa Açılan Bir Pencere: Hüsn-i Hat

Bir çizgi sanatı olarak doğan “Hüsn-i Hat”, yani güzel yazı yazma sanatı, Arap harflerini, zarif ve süslü biçimde düzenleyen yazı sanatıdır. İslamiyet ile başlayarak Türkistan’dan Endülüs’e kadar uzanan hüsn-i hat, Türklerin elinde mucizevî bir buluş ve eşsiz bir sanat kolu haline gelmiştir. Hat denilince akla onlarca farklı anlam gelse de esasen Kur’an-ı kerim’in harfleriyle yazılmış yazılar gelir.

“Hat” Arapça bir kelimedir. Sözlüklerde ince, uzun doğru yol, birçok noktaların bir sıraya ve yan yana gelerek birleşmelerinden meydana gelen çizgi ve yazı gibi kelime anlamları şeklinde ifade edilmiştir. Bu kelime özellikle İslâm kültüründe Hüsn-i hat yani yazı, güzel yazı anlamlarında da kullanılmıştır. Hat sanatı diğer sanat dallarının aksine hayatın içinde yer al-

mıştır. Bu sanatın önem kazanmasında şüphesiz en büyük etken: Kuran'ın en iyi şekilde yazılarak çoğaltılmasında ve hiçbir değişikliğe uğratılmadan nesiller boyunca aktarılmasında hat sanatının önemli yer tutmasıdır. (<http://www.kto.org.tr/tr/dergi/dergiyazioku.asp?yno=411&ano=50>) Hat sanatı; batı kültürünün, bilhassa resim ve heykel noktasında ısrarlı olduğu sanat anlayışına, İslâm kültürü içinde kendi değer yargılarımızla da uyumlu harika bir alternatif olarak ortaya konmuştur. İslâm'dan önce çok iptidâî olan bu yazının, zaman içinde gittikçe gelişmesinde, bakmaya kıyılmayan nefis örneklerle ecdadımızın da unutulmaz katkıları olmuştur. O günlerde hazırlanması bile ayrı bir sanat ve maharet işi olan kamış kalemle yudum yudum göz nurundan imbiklenen nice eserler nihayet tamamlandığında bu kez bir başka sanat erbabınca ele alınarak ve süsleme sanatının ruha sürur veren tezhip ve ebru gibi nevileriyle âdeta çiçek gibi benzemektedir. (<http://www.nur-hikmet.de/index-Dateien/NUR-HIKMET/bkose/degshusnihat.html>)

İslam yazılarını güzel yazma ve öğretme hünerine sahip sanatkâra hattat, bu sanata da hattatlık denilmiştir. Hat sözün veya ruhta cereyan eden fikir ve duyguların alfabe ve yazı vasıtaları ile resmedilmesidir. Nitekim büyük matematikçi Oklid'de aynı manaya işaretle; "Hat, her ne kadar maddi aletlerle meydana gelirse de o ruha ait bir hendedir." demiştir. (<http://www.turkey.com/forum/viewtopic.php?+=19284>)

Ufuklar Ülkesine Götüren Sanat

Tıpkı minyatür ve tezhip sanatları gibi hat sanatı da görende hayranlık uyandıran bir estetiğe sahiptir. Tenasüp, zarafet, ihtişam, yücelik gibi özellikleriyle güzel sanatlar arasında yerini almıştır hüsn-i hat. Batı'nın modern resim anlayışıyla varmak istediği seviyeye Müslümanlar, asırlar önce hat sanatıyla ulaşmışlardır. Hat; mushafalarda, yazma eserlerde, mi-maride, kitabelerde, mezar taşlarında, tahta ve metal işlerinde, kumaş, çini ve dekorasyonlarda en deruni hislerle yazılmış ve işlenmiştir. Bir tablonun bizde bıraktığı güzellik ve hayranlık duygularını; celî yazılar, murakka, hilye ve fermanlar adeta bizi bizden alır ve başka dünyalara götürür. Hat yazılarında aynı zamanda sanatkârlarının ruh hallerini, iç coşkularını müşahede ettiğimiz gibi, belli bir döneme hâkim tefekkürü ve hayat şartlarını da anlamak mümkündür. Böylece hat, hem bir güzellik ile ülfet etmemize hem de ifade ettikleri manaları itibariyle hayati bir düstur kazanmamıza vesile olmaktadır. Diğer sanatların bizde uyandırdığı hayranlık ve zevkten ayrı, hüsn-i hatta şekillerin üstünde ruha akan ilahi bir güzellik, yani ulvîlik vardır.

İslam Sanatının Temeli Tevhid

Hat sanatı, Tevhid'ten yani Allah inancından ilham alarak şekillenmiş bir sanattır. Nitekim İslamiyet'e göre "Allah, zaman ve mekânla sınırlı değildir. O zamanın zamanı, mekânın mekânıdır. Ve O, doğmamıştır doğurmamıştır." İşte bu inanç ve anlayış İslam sanatının temelini oluşturmuştur. Bu nedenle doğu kültüründe tezhip, hat ve minyatür gibi sanatlarla farklı bir boyut oluşturularak; duygular, sonsuzluk ifade eden girift çizgiler ve şekillerle anlatılmaya çalışılmıştır. Dolayısıyla bu tarz, sanatı da sonsuz bir âleme açılan bir pencere mesabesine taşımıştır. (<http://www.yenimesaj.com.tr/index.php?sayfa=yazidizisi&dizino=106>)

Hat sanatı, canlı tasvirin yasak sayıldığı İslam ülkelerinde, yazıya dönüştürülen çizgi yoluyla duygu ve düşüncelerin anlatıldığı canlı bir sanat kolu halinde gelişmiş ve özellikle de Türk İslam kültürü içinde özgün bir kimlik ve kişilik kazanarak büyük hat ustalarının yetişmesine yol açmıştır. (Gelişim hachette, 1993: 1665) Bu konuyu ilerde biraz daha açacağız.

Hat Sanatının Kısa Geçmişi

İslam yazılarının kökü M.Ö VI. Yüzyılda Ürdün'ün batısı ile Lut gölü arasında tarih sahnesinde görülen Arap asıllı Nabati adındaki bir kavmin alfabesine dayanmaktadır. Arami dilini konuşan Nabatilerin yazısı pek yavaş bir şekilde gelişmiş ve Arap yazısını andıran şekilleri ve sadeleşmesi M.S. IV. Ve V.yüzyıllarda meydana gelmiştir. Bu yazı daha sonra bütün Arap yarımadasına yayılmıştır.

İslamiyet'le birlikte gelişmeye başlayan yazı, önceleri düz ve yuvarlak hatlardan müteşekkildi. Halifeler zamanında yazılmış örneklerde malzemenin durumuna göre, papirüs üzerine yazılan yazılarda yumuşaklık, taş üzerine yazılanlarda ise sertlik ve köşelilik göze çarpar. (Özcan, 1996: 229)

Abbassiler devrinde gittikçe gelişen ilim ve sanat hareketleri sayesinde büyük merkezlerde ve bilhassa Bağdat'ta kitap merakı ve bunları yazarak çoğaltan verraklar artmıştı. İşte bunların kitap istinsahlarında kullandıkları yazıya verraki muhakkak veya iraki deniliyordu. VII. asır sonlarından itibaren hat sanatkarlarının güzeli arama gayreti neticesi ölçülü olarak şekillenen yazılar asli ve mevzun hat ismiyle de anılmaya başlandı. Bu yazılar ileri bir merhaleye erişirenler arasında ayrı bir mevki olan İbn Mukle hattın nizam ve ahengini kaidelere bağladı ve bu yazılara "Nispetli Yazı" denildi.

Bu gelişmeler olurken, Kufi hattı'da bilhassa mushaf yazılmasında parlak devrini sürüyordu. Yayıldığı nispette farklılıklar gösteren kufi, şimali Afrika ülkelerinde daha yuvarlaklaşarak, bilhassa Endülüs'te ve Mağrip'te mağribi adıyla hükümlerliğini kurdu. İranda ve doğusunda ise meşrik kufisi adını ve karakterini alarak aklam-ı sitte'nin yayılışına kadar kullanıldı. Daha çok abidelerde görülen iri kufi hattı da bazı tezyini unsurlarla birlikte de dekoratif bir mahiyet kazandı. Mensub hattının XI. yüzyılın başlarında, yukarıda verraki adıyla geçen ve umumiyetle kitap istinsahına mahsup olup bu sebeple neshi de denilen şeklinden, daha sonraları muhakkak, reyhanî ve nesih hatları doğdu. (Derman, 1993: 375)

Türkler Müslüman olduktan ve Arap alfabesini benimsedikten sonra bir süre hat sanatına herhangi bir katkıda bulunmamışlardır. Türkler hat sanatıyla Anadolu'ya geldikten sonra ilgilenmeye başladılar.

XIII. yüzyılda gelişmeye başlayan İslam yazısında ilk gelişme Aklam-ı Sitte'de oldu. Onu diğer yazılar takip etti. Araplardan yayılan yazıya en büyük hizmeti Türkler Yaptı. Yüzyıllar boyu çalışarak her çeşit yazıda ileri gittiler. (Alparslan, 2002: 13)

Bağdat, Abbasîlerin siyasi hayatlarının bitişi ve Yakut'un vefatından sonra sanat merkezi olma özelliğini kaybetmiş, yerini önce Kahire'ye daha sonra ise İstanbul'a bırakmıştır. Osmanlı, bütün güzel sanatlara olduğu gibi, yazı sanatına da özel bir ilgi göstermiş, hattatlar, padişahların özel iltifatlarına nail olmuşlardır. Ayrıca Osmanlı padişahları içerisinde bizzat yazı ile meşgul olanlar da çıkmıştır. II. Bâyezid, II. Mustafa, III. Ahmed, II. Mahmud ve Abdülmecid ilk akla gelen hattat sultanlardır. Bundan başka, her tabakadan halk, yazıya büyük bir ilgi göstermiştir.

Daha II. Bâyezid zamanında hattat Şeyh Hamdullah (ö. 1520) padişahın da telkini ile saray hazinesinde bulunan Yâkut yazıları üzerinde çalışarak aklâm-ı sitte'de Osmanlı üslûbunu oluşturmayı başarmıştır. Bilhassa sülüs ve nesih yazı çeşitlerinde güzellik unsurları Osmanlının bu döneminde ortaya konmuştur.

Harflerin tenasübü yani ideal ölçüsünün bulunması, kalem hâkimiyeti ve harflerin satıra dizilmesindeki kudret ve kuvvet Osmanlı hat mektebinin önemli hususiyetlerindedir. Harf kenarlarında pürüz bulunmaması yani kalem kuvveti, başarısı, aynı şekilde harflerin satırda diğer harflere yabancı durmaması yazı estetiğinin ana unsurlarıdır. Bu hususların, birlikte, bir yazıda bulunmaması veya başarılabilmesi estetik bir kusurdur. Bir saç telinin beyaz bir sahifedeki gergin çizgi görünümü, hüsn-i hatta harflerin

yazılışında sağlanamaz ise yahut kalem kalınlığı ile harf büyüklüğü arasındaki ölçü, yani harfin tenasübü yakalanamazsa veya harfler satırda uygun yerlerine yerleştirilemezse bu yazıya hüsn-i hat denmesi imkânsızdır. Güzel yazı, yani hüsn-i hat bu üç unsuru da ihtiva etmelidir. Osmanlı, hüsn-i hatta bu üç unsuru başarı ile kullandığı için yazının merkezi olmuştur. (http://www.yagmurdergisi.com.tr/konu_goster.php?konu_id=911&yagmur=bolum2&sid=25&kat=12)

Türklerle Açılan Bir Çığır

Hüsn-i Hat, Türk hattatlarıyla en güzel şekline ve en geniş kullanım alanına kavuşmuştur. Türklerin İslamiyet ile şereflenmeleri, hat sanatı için de adeta bir başlangıç sayılmış, Türk sanatçısının eliyle kültür ve medeniyetin en muhteşem abidesi olmuştur. Türk hattatlar, hat sanatında erişilmesi mümkün olmayan üstün bir ekol kurmuşlardır. Şu söz, hattatlarımızın tartışılmaz üstünlüğünü ortaya koymasından ne kadar manidardır: **“Kur’an-ı Kerim Mekke’de nazil oldu. Mısır’da okundu, İstanbul’da yazıldı.”** Sözü bir hakkın tesliminden başka bir şey değildir. Usta-çırak ilişkisi içerisindeki talimle oluşan kuvvetli gelenek, cami, mescit, mezarlıklar ve müzelerdeki sayısız örnek ve malzemenin İstanbulda bulunması hali bu kadim Osmanlı şehrinin sanat merkezi olma vasfını devam ettirmektedir.

Güzel yazı sanatı, Türk ustaları ile en parlak şekline kavuşmuştur. Hattatlarımız yalnızca cümleleri ve kelimeleri değil, harflere de canlılık katarak onları konuşturmuşlardır adeta. Çoğu kez süsleme sanatıyla birlikte yürüyen hat sanatı, tezhip ve ciltçilik gibi dallarla bütünleşince, kitapların her biri bir sanat şaheseri haline gelmiştir.

Dünyada hiçbir topluma nasip olmayan hat sanatı Türk hattatlarının vecd saraylarından kopup, coşkuyla gönüllere hitap edecek tarz ve üslupla gelişerek günümüze kadar gelmiştir. Tarihimizde, çok ünlü hattatlar yetişmiştir. Amasyalı Şeyh Hamdullah Çelebi (1429-1520) hattatların piri sayılır. Sultan II. Beyazıt’ın büyük iltifatlarına mazhar olmuştur. Bir diğer üstat ise Hafız Osman (1642-1698) namı hattatımızdır. Bugün dünyanın pek çok yerinde “Hafız Osman hattı” esas alınarak ‘Kur’an-ı Kerim basılmaktadır. Diğer meşhur hattatlarımızın bazıları ise şunlardır: Mustafa Rakım Efendi (1757-1826), İsmail Zuhdi (?-1806), Yasarizade Mustafa İzzet Efendi (1776-1849), Kadıasker Mustafa İzzet Efendi (1801-1876), Hat sanatımızın son büyük temsilcileri ise, Sami Efendi (1838-1912), Kamil Akdik (1862-1941), İsmail Hakkı Altunbezer (1869-1964), Necmed-

din Okyay (1883-19769), Halim Özyazıcı (1898-1964) ve Hamit Aytaç (1891-1982)'dır.(<http://www.yenimesaj.com.tr/index.php?sayfa=yazidizisi&dizino=106>)

Cumhuriyetten sonra harf devrimiyle Arap harflerinin kullanımdan kaldırılması, bütünüyle bu harflere dayanan hat sanatının yaygınlığını birden bire çok azaltmıştır. Kitapların Latin harfleriyle ve baskıyla hazırlanması, bu sanatın kullanım alanını hemen hemen yalnız camilerdeki duvar yazılarına indirgemıştır.

Hat Sanatının Türleri

Kûfi Yazı: İslâmiyet'in ilk zamanlarında ortaya çıkan ve bu yazı şekli adını Kûfe şehrinde almıştır. Köşeli şekillerin hâkim olduğu, çivi yazısına çok benzeyen bu yazı, sonraları yuvarlak bir şekil almış ve süsleme motifi haline gelmiştir. Bu yazının daha dekoratif bir görünüş kazanmasını sağlamak üzere harflerinin her biri ile örüldüğü ve düğümlendiği "örgülü kûfi" ve yine süsleme amacıyla harf uçlarının bitkisel formlarla sonuçlandırıldığı "çiçekli kûfi" gibi çeşitlileri vardır. Türk çini sanatında, özellikle Selçuklu çinilerinde çok kullanılmıştır.

Sülüs Yazı: 9. yüzyılın ilk yarısında Kûfi yazının değişikliğe uğraması ile ortaya çıkmıştır. Yazının özelliği; dikey harfler kısa diğer harfler ise yuvarlağımsı yazılmıştır. 16. yüzyılda Kur'an-ı Kerimlerin yazılmasında kullanılmıştır.

Nesih Yazı: Osmanlı döneminde sülüs yazı ile birlikte çok kullanılan yuvarlak hatlı, daha küçük yazı türüdür. Nesih kalemi sülüs'e tabii olup onun üçte biri kadardır. Bu yazı teknik bakımdan sülüs'ün üçte ikisini nesihetmiş ve üçte biriyle ona tabii olmuştur.(Yazır,1981; 78)

Hafız Osman, 17. yüzyılda Türk yazı üslûbunu yeni bir yükseliş dönemine getirmiştir. Taş basma ile çoğaltılan Kur'an'ları ile şöhreti bütün İslâm âlemine yayılmıştır.

Celî Yazı: Mimarîde kullanılan, sülüs yazının iri yazılmış şeklidir. Ahmed Karahisari bu yazıyı geliştirmiştir. Süleymaniye Camii'nin kubbesindeki yazıların sahibidir. 18. yüzyılda Mustafa Râkım Efendi Celî yazıyı, damalı çizgilerle yazarak geliştirmiştir.

Rik'a Yazı: Biraz irice olup, mektuplarda kullanılır. Rik'a günlük hayattaki yazışmalarda, yapıların sanatlı olması cihetiyle nesih veya nestalik'in kullanılmasının biraz zorluk göstermesi ve zaman alması, küçük kâğıt parçası anlamına gelen rik'a adlı bir yazının doğmasına sebep oldu. (Alpars-

lan, 2002: 837)

Tuğra: Padişahların imzası niteliğinde olan tuğralar da yazı sanatının gelişmesine paralel bir gelişme göstermiştir. Bunlar her padişahla birlikte yalnız metni değil formu da az çok değişen birer mühür olup, “tuğrakeş” adı verilen kişi tarafından yazılırdı.

İstif Yazı: Bir kelimedede harflerin güzel görünmesi için, harflerin yan yana ve üst üste dizilmesi ile yazılır.

Talîk Yazı: Bu yazı divanlar, şiir kitapları ve diğer edebî eserlerde kullanılmıştır. 15. yüzyılda Tebrizli Mir Ali tarafından Osmanlı hat sanatında tanıtılmıştır. Divanî Yazı: Osmanlı yazı türü olup, ferman, berat, menşur ve sultan iradelerini yazmak için kullanılmıştır. Harfleri birbirini bağlıdır. Ekleme yapmak ve değiştirmek mümkün değildir. Siyakat Yazı: Osmanlı yazı türü olup, resmî devlet yazısıdır. Malî kayıtlarda kullanılmıştır. Okunması ve yazılması zordur.

Divani Yazı: Yalnız ferman, menşur, berat gibi sultan yazmak mümase-re işi olduğundan mali defterleri ancak ilgilileri takip edebilmiş, diğerleri için yazı az çok bir sır gibi kalmıştır. (Aslanapa, 1984: 391)

Hat Sanatının Uygulandığı Yerler

Hat aynı zamanda okuma vasıtası da olduğu için sadece estetik duygulara hitap etmekle kalmaz insanlar arasında mühim bir işe yarar. Bu sebeple geniş bir kullanıma sahiptir. İslam kültürünün ilk dönemlerinde olduğu kadar, daha sonraki dönemlerde de hat, mimariye karışan süsleyici bir öge olarak kullanıldığı gibi, el yazması kitaplarda ve tablo biçiminde hazırlanarak duvara asılan levhalarda bağımsız bir sanat kolu çizgisine ulaşabilmiştir.

1- Kitap: Yazma kitaplar arasında incelik ve nitelik bakımından birinciliği Kur'an- Kerim yazılmış şekli olan Mushaf lar alır.

2- Kıt'a: Ölçüleri değişebilmekle beraber orta boyda bir kitap ebadında kâğıtlar üzerine yazılan yazılara denir. Kıt'a tek bir çeşit yazı ile olabileceği gibi iki yahut üç çeşit yazı ile bir arada kullanılabilir. Türklerde en ziyade revaç bulan sülüs- nesih kıt'a larıdır.

3- Levha: Daha büyük ebatlı yazılar hakkında kullanılan bir tabirdir. Ayet, hadis, hikmetli bir söz, şiir v.b. ibareler usta hattatlara yazdırıldıktan sonra etrafı tezhip ettirilir veya ebru kâğıdı ile süslenir.

4- Kitabeler: Herhangi bir abide (cami, tekke, mektep, medrese, han,

çeşme, hamam, sebil, kütüphane)’nin dış cephesinde yer alan veya bir dikilitaş üzerindeki yazılar hakkında bu tabir kullanılmaktadır. Mermere kabartma şeklinde oyularak hazırlanır.

5- Cami Yazıları: Camiler Müslümanların toplanma mahalli olduğundan, oraları bütün nazarlara açık celi yazılarla süslenir. Daha ziyade ayet, hadis gibi Arapça metinden yazıldığı için bünyesinde hareke işaretleri bulunan celi sülüs tercih edilir. Cami duvarını veya kubbe kasnağını çepeçevre saran kuşak yazısı hep celi sülüsle yazılır.

Bu sıralananlar dışında hat sanatı tarihimiz boyunca mühür, yüzük, seramik, kandil, miğfer üstü, kılıç üstü v.b çok değişik sahalarda uygulanmaya çalışılmıştır; fakat bunların bir kısmında, hattın kaleminden çıkmasındaki güzellik de kaybolmuştur. (Derman, 1993: 393)

Mimaride Hat Kullanılmasının Nedenleri Ve Uygulama Alanlarına Birkaç Örnek

Mimaride özellikle hat kullanılmasını biraz irdelenecek olursak; Öncelikle islam’da resme bakış açısını biraz açmamız gerekecek. Resim yasağı, dahası düşmanlığı sürekli, fakat bunun bir başlangıcı vardır. Bu hareket çok belirgin ve olumlu bir olaydır Kounellis’e göre, çünkü sanata bir başka düzlem kazandırır. “İkona” kavramı antik bir kavramken, “figür(asyon)” Batı düşüncesinde ve resminde yeni bir kavramsallaştırma olarak boy atar. Fizyonomi de kaynağını burada bulur. Biçim, yalnızca bir biçimleme meselesi değildir. Burada dikkat edilmesi gereken, bir insanın bir başka insanı belli bir kurallara göre betimlemesi (Kounellis, Beuys 2005: 51) içinde “Taşınabilir dini imgeler” anlamında, Türklerin ikona kültürü yoktu. “Türk-Osmanlı İkonolojisinden Romanına Doğru” adlı yazının konusu olmasına karşın şu kadarcığını belirtelim: Resim yazıdan öncedir. Bu öncelik Türk kültür tarihinde de korunur. Yazıdan önce resim vardı ve Türklerin ilk resimleri mezar taşlarıydı. Çinli kaynakların “mezarın çevresine örülen yapı üzerine mevtanın çehresini, ömrü boyunca iştirak ettiği savaşları tasvir eden taşlar dikerdi” gözlemini, XVIII. yüzyıl Türk tarihçisi Ebu’l Gazi Bahadır-han’ın aynı yöndeki bilgileri teyit ettiğini belirtir Gumilev. Ebu’l Gazi, “Şecere-i Türk” adlı eserinde, eski Türkler hakkında şu satırları yazar: “Birinin sevdiği bir kişi, kızı veya kardeşi öldüğü zaman, ona benzeyen bir heykelini yapar, evine dikerlerdi. Türkler Müslüman olduktan sonra aynı geleneği beş yüz yıl boyunca sürdürmüştür” (Gumilev, 2005: 118-129).

Türk toplum hayatında, Bizans döneminde ikonun ve Batı Avrupa’da mobilize nitelik taşıyan resmin kamusal gözle teması anlamında, dini yapıların süslemesinde, bezeme nitelikli kitabelerde ve çeşitli küçük eşyalarda tek levha olarak kullanılan çok önemli bir bezeme ögesi olan “hat”; kitaplıklarda bir hazine gibi korunan yazma kitapların içine sıkışıp kalmış ancak birkaç uzmanın arayıp tarayarak görebildiği minyatürün tersine, ikonolojik bir değere sahiptir ve bir “sanat dalı” olarak da görülmüştür. Hattatlar, minyatür yapan nakkaşlardan daha yüksek bir statüye sahiptirler. “İslam uygarlığında hat, büyük bir sanattır. Sadece kitap yazmaktan çok, fazla uygulama alanı olan bir kültürel üretim alanıdır” (Kuban, 2005: 176).

Minyatür, bağımsız bir sanat dalı olarak değil, kitap süslemek amacıyla kullanılmıştır. Önemli minyatürlü yazmaların çoğunda hattatın adı bilinmesine karşın minyatürü yapan nakkaşın adının unutulmasında bir sakınca görülmemiştir. “Hattatlar Kuran yazdıkları için cennetlik sayılmışlar, nakkaşlarsa “kâfir yazısı” yazdıkları, yani resim yaptıkları için cehennemlik sayılmışlardır” (Aksel, 1967:18)

Osmanlı-Türk toplumsal yaşamında “resim yasağı”ndan söz edebiliriz; ama “resim yokluğu”ndan hayır. Mezar taşları, hat, minyatür, gece resmi ya da ışıklı resim de denebilecek mahya, bez korumasıyla duvara asılı bir tür duvar resmi “mushaf”, dahası yapı olarak caminin resmi, kilim/halı, Karagöz göstermelikleri, Mevlevi resimlerinin yanı sıra Osmanlı toplumsal yaşamında örülecek kamusal gözün erişim alanına sızan çini de, bir başka “ikonolojik” ögedir. Adeta bir “duvar resmi” olarak kullanılan çini, özellikle çiçek stilizasyonunda doğa gözleminin soyut bir biçim anlayışı çerçevesinde bezeme özelliğinin tek parçadan büyük panolara doğru gelişim göstermesiyle Osmanlı sanatının en büyük ikonolojik yaratılarından biri olarak sivrilir. Bizans yapılarında bütün yüzeyleri kaplayan mozaığın yerini, Osmanlı mimarisinde sarı, fıstık yeşili, mavi, patlıcan rengi, siyah, beyaz ve sonrasında da Bolu veya domates kırmızısı adı verilen ve sır altında diğer renklere göre daha kabarıklık duran bir kırmızı ile yapıyı bir renk çemberiyle kuşatan çini almıştır. 1561’de inşa edilen Rüstem Paşa Camii, Sultanahmet Camii, Sokullu Mehmed Paşa, Eski Valide, Takiyeci camilerin yanı sıra Topkapı Sarayı içindeki Revan ve Bağdat Köşkları, sünnet odası, II. Selim’in yatak odası ve III. Murat’ın has odasından büyük kahvehanelerin çay ocakları, duvarları gibi dindışı yapılarda boy gösteren çini sanatı, sanat tarihçisi Doğan Kuban’ın belirttiği üzere (Kuban, 2005: 190), 17. yüzyılın sonunda birdenbire duraklar.

Anadolu'daki Celali isyanları İznik çini atölyelerinin faaliyetini azaltır. 15. yüzyıldan beri çini ürettiği kabul edilen Kütahya, çinicilik merkezi olarak gelişmeye başlar. 18. yüzyılda ise Kütahya, 3. yüzyılda ilk Hıristiyan konsüllerinin buluşma yeri de olan İznik'in yerini alır. İznik ve çinileri yerinden edilir.

İslamî mimari, Kuran'ı Kerim dilinden kaynaklanan bir sanattır ve İslam medeniyetinin derinliği ve zenginliğini maneviyat çerçevesinde yansıtır. Bu sanatta tevhit inancı, İslam dininin güzellik tanımının simgesi olarak tecelli bulur.

İslam'dan önceki dönemden geriye kalan işaretler, insanoğlunun binlerce yıl önce de sanatı tanıdığını ve günümüzde soyları yok olan hayvanların resimlerini duvarlara çizerek sanat alanındaki yeteneklerini mağaraların duvarlarına yansıttığını gösteriyor. Gerçekte sanat insanoğlu için hatta dil ve edebiyattan önce bir nevi iletişim aracıydı. Medeniyetler ortaya çıktıktan sonra var olan yeteneklerde de büyük bir sıçrayış yaşandı, öyle ki bu sıçrayışın izlerini İslami ve İslami olmayan tüm ülkelerde görmek mümkün. Bu alandaki eserlerin bazıları milattan önce 7. milenyuma kadar uzanıyor. Ancak sanat alanlarında en çok insanoğlunun ilgisini çekenler mimari ve el sanatlarıydı ki bu el sanatları da gerçekte daha çok eşyalar veya binaların üzerindeki işlemler şeklinde kendini göstermeye başladı. Mimari renk, kimlik ve kültür çeşitlilikleri yansıtmanın yanı sıra sözü edilen işlemlerde de kendini gösteren güzel sanatlardan biriydi. Emevilerin döneminde inşa edilen köşkler ve saraylarda çok güzel oymalar ve diğer kabartma işlemlere rastlıyoruz. El yazıları, çanak çömlek ve diğer ev eşyaları, üzerlerine işlenen motifler ve renk çeşitliliği bakımından büyük önem arz ediyor ve hepsi de insanların sanata olan ilgisini yansıtıyor. Dolayısıyla mimari ve mimari sanatı arasında bir farklılığın söz konusu olduğu ve bu ikinin tamamen iki farklı kavram olduğunu söylemek de mümkün.

Mimaride amaç sosyal görev ve hizmet doğrultusunda bir takım inşaat çalışmalarında bulunmaktır. Örneğin konutlar, ibadet mekânları veya eğitim amaçlı inşa edilen binalar gibi. Ancak mimari sanatında en çok duvarlar, çatılar, sütunlar, pencereler ve kaplar ve hatta bahçelerde kullanılan süs anlayışıdır, öyle ki bu anlayış ve zevk mimari sanatı ile bütünleşerek binanın güzelliğine güzellik katıyor. İslami mimari sanatında ise usta mimarlar kişisel zevk ve yetenek ve yaratıcılık güçleri ile bu sanatı geliştirmeye büyük özen gösterdiler ve gerçekte bu yetenekleri de dini inançlarından kaynaklanıp bu inançla bütünleşiyordu. Bu durum

tabi ki İslami mimari sanatında büyük çeşitlilik ve güzelliğe sebep de oldu ve İslami mimari Kuran'ı Kerim öğretilerinden kaynaklandığı için İslam medeniyetinin zenginliği ve derinliğini manevi boyutu ile yansıtıyordu. Mimari ve mimari sanatı arasındaki fark itibarı ile İslami mimari de kendine özgü simgelerle başka mimari sanat tarzlarından ayrılıyor. Bu simgeler ve göstergeler kullanılan tarzın geometrisi ve sanatsal boyutudur ki mimarın da düşüncesi ve manevi inancını yansıtır. Gerçekte Müslüman mimarın kullandığı tarz daha önce var olmayan ve bizzat söz konusu Müslüman mimarlar tarafından yaratılan tarzlar olup İslam öğretileri ve tevhid inancından kaynaklanan tarzlardır.

Tevhid inancı tüm sanatların yanı sıra mimari sanatında da Müslüman mimarlarca sıkça kullanılmıştır. İslami mimari sanatı sadece camiler gibi dini mekânlarda değil aynı zamanda okullarda, saraylarda ve hatta evlerde ve hamamlarda da kullanılmıştır.

Bu sanat alanında matematik ve geometri bilimleri sıkça kullanılırken yaşamının zirvesinde olduğu dönemlerde ise insanların manevi ihtiyaçlarına uygun biçimde insanların sosyal yaşamında da hizmet sunmuştur. Dolayısıyla İslami mimari sanatının İslam medeniyetinin ruhu ile uyum içinde varlığını sürdürdüğü söylenebilir. İslamî mimari kimliği tüm dünyada ve dil ve medeniyet çeşitliliğine karşın aynı tarzda idi ve bu durum Çin topraklarından Atlas okyanusuna kadar uzanan alanda geçerli olup çeşitli kültürlerde göze çarpmaktadır. Gerçi Romalılar ve diğer medeniyetler de mimari tarzına sahipti, ancak İslami mimari sanatı kendine özgü bir sanat tarzı idi. İslami mimari sanat tarzının özelliklerinden çatıların ve tavanların süslenmesi idi ki bu alanda ilk İslami eser olarak Mescid-ül Nebi bu özelliği taşıyor. Gerçi Hz. Resulullah (sav) döneminde çatılar hurma ağaçlarının yapraklarından olup süs unsuru olarak kullanılmazdı, ancak Velid Bin Abdulmelik döneminde İslami mimari çeşitli renkler ve motifler taşıyan fayansları kullanmaya başladı.

İslamî mimari sanatında en çok Kuran'ı Kerim ayetleri duvarlarda ve tavanlarda kabarik yazı olarak kullanıldı. Bu alanda ilk örneklerden Kubbet'ul Sahra'nın içinde kullanılan ve Kufi hattı ile yazılan Kuran'ı Kerim ayetlerine değinebiliriz. İslami mimarının en önemli özelliği belki de tüm çeşitliliğine karşın üniter olmasıdır. Bu üniterlik İslami mimarının gelişmesinde büyük rol ifa ettiği söylenebilir. Şöyle ki İslam ülkelerinde İslami mimarının çeşitliliğine karşın içinde bir nevi üniterlik göze çarpar. Hatta Paris, Londra, Münih ve Avrupa'nın diğer kentlerinde İslami mimari tarzı ile inşa edilen binalarda İslami kimlik en iyi şekilde göze çarpıyor ve

bu durum İslam dininin Avrupa kıtasında yayıldığını ve bu konuda Müslüman mimarların büyük rol oynadığını gösteriyor.

Ancak bir başka önemli husus, diğer mimari tarzlarının İslami mimari-den ilham almış olmalarıdır. Gerçi bu tarzlar da İslami mimariden aldıkları ilhamları kendi mimari anlayışları olarak pazarlamaya çalışıyor, fakat yine de her yerde İslami mimari sanatı İslam dünyasına ait olduğu en iyi şekilde anlaşılıyor. Nitekim bu mimari anlayışına İsfahan, Bağdat, Şam ve Kahire gibi mekânlarda rastlıyoruz ki bu örnekler gerçekte İslam medeniyetinden 15 yüz yıl öncesine dayanır ve bu yüzden bu tarzı hiç bir hükümdar veya devlete mal etmek mümkün değildir.(http://www.taghrib.ir/tmain_tk.aspx?lng=tk&mode=art&artid=4792)

Yazı başlı başına bir Sanat olduğu gibi dekoratif Sanatların zenginleştirilmesinde ve mimaride çok büyük rol oynamıştır. Gerek Selçuklu, gerekse Osmanlı mimarisinden yazıyı çıkaracak olursak bunların pek fakir bir manzara göstereceğine şüphe yoktur. Dekoratif Sanatlar içinde aynı şey söylenebiliriz.

Sonuç

Hat sanatı, harflere yeni biçimler arayan bir sanat olmaktan ziyade bulunmuşun en güzeline ulaşmayı gaye sayan bir sanattır. Hat sanatındaki güzelliklerin kelime ve cümlelerin taşıdığı manadan gelmekte olduğunu sananlar varsa da bu gerçeğe uygun bir görüş değildir. Eğer bu doğru olsaydı bu güzelliklere Arap harflerini okumayı bilmeyenlerin de hayran olmalarını nasıl izah edebilirdik? Güzellik manadan ziyade yapılan düzenlemededir. “**Allah güzeldir ve güzeli sever.**” mealindeki kudsî hadis, insanın eşyaya bakış açısının ne olması gerektiğini ortaya koyan güzel bir tespittir. İnsan hayatında var olan her şeyin güzel olmasına dikkat gösterilmesi, şuurlu insan için gerekli bir hedeftir. Kuran-ı Kerim ve H.z.Muhammed (s.a.s)’e ait her türlü hususun tespiti, güzel sözlerin insanlara yazı ile aktarılmasında kullanılan yazıya da metin kadar özen gösterilmesi Müslümanların hedeflerinden olmuştur.

Aslında, güzel yazıda, sözün güzelinin kullanılması, Osmanlı yazı sanatındaki estetiğin ana unsurunu oluşturmuştur. Genellikle cami ve mes-cit giriş kapılarına “Oraya güven içinde esenlikle girin” ve “Selâm size, hoş geldiniz! Temelli olarak buraya girin” mealindeki ayetler, içerilere ise Kur’an ve hadislerden güzel nasihatler müminlerin nazarına verilir. Bu bazen “Ölünceye kadar Rabbine kulluk et”, “Dikkat edin, kalpler ancak Allah’ı anmakla huzura kavuşur” mealinde ayetler, bazen de “Vaktinde

kılınan namaz, ana-babaya iyilik ve cihad Allah’a en sevimli gelen ibadetlerdendir”, “Zamanında namaz kılmaya gayret edin”, “Ölmeden tövbeye gayret edin” mealindeki hadisler, bazen de Kelime-i tevhid, Kelime-i şaha-det olurdu. İsm-i Celâl, İsm-i Nebi, Ciharyâr-ı güzîn ile Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin isimleri cami ve mescitlerin mutlaka bulunması gereken hüsn-i hat levhalarıdır.

Yıllar yılı bağrımızda bir sızı olarak duran bir şey var. Geçmiş ile kopan bağlarımız. Bunun içine aşk ve heyecanlarımızın sönüşü de dahil.. Bir diriliş arifesinde bulunduğumuz bu günlerde ise sanatta diriliş has köşeyi, ilk makamı tutuyor.. Bu, ruhlardaki ilhamların coşması ve imanların gürül gürül akması neticesinde kaleme yürüten sevda mürekkebinin bir ihtizazıdır.

Sayfalara akmak, sürmeli gözleriyle, tatlı işveleriyle, estetik gamzele-riyle insanlığa mesajlar sunmak arzusunun bir yansımasıdır.. Bu konuda hüsn-i hat önemli bir yere sahip ve dünya durdukça da bu önemini yitirmeyecektir. Belki de gün geçtikçe değeri daha da artacak ve bütün insanlığın gönlünde ma’kes bulacaktır. Yukarıda da söylediğim gibi Gerek Selçuklu, gerekse Osmanlı mimarisinden yazıyı çıkaracak olursak bunların pek fakir bir manzara göstereceğine şüphe yoktur. Dekoratif Sanatlar içinde aynı şey söylenebiliriz.

KAYNAKÇA

- Aksel Malik (1967), Türklerde Dini Resimler, Elif Yayıncılık, İstanbul
- Alparslan Ali (2004), Osmanlı Hat Sanatı Tarihi, YKY, İstanbul,
- Alparslan Ali (2002), Hat Sanatında Osmanlılar, Osmanlı Uygarlığı, 2. cilt, Kültür Bakanlığı yayınları, Ankara.
- Aslanapa Oktay (1984), Türk Sanatı, Remzi Kitapevi, İstanbul
- Beuys Kounellis-Kieffer cuchi(2005) Bir Katedral İnşa Etmek, Çev. Ahmet Cemal, sel yayıncılık, İstanbul.
- Derman M. Uğur (1993), Türk Hat Sanatı, Başlangıcından Bugüne Türk Sanatı, İş Bankası Yayınları, İstanbul
- Gelişim Hachette (1993) , C.5, İnterpres Basın ve Yayıncılık, İstanbul.
- Gumilev L.N (2005), “Türklerin Altay Kolu” Avrasya’dan Makaleler I, Çev. Ahsen Batur, Selenge Yay., İstanbul.
- Kuban Doğan (2005), Çağlar boyunca Türkiye Sanatının Ana Hatları, YKY, İstanbul.
- Meriç Rıfki M.(1937), Türk Tezyini Sanatları, Güzel Sanatlar Akademisi Yayınları, İstanbul.

– Özcan Ali Rıza (1996), Osmanlılarda Kitap Sanatları, Osmanlı Ansiklopedisi C.5, İz Yayıncılık, İstanbul.

– Rado Şevket (1983), ” Hat Sanatı Bir Resim Sanatıdır”, Kaynaklar Dergisi, 1(Güz), Ankara.

– Sanat Tarihi Ansiklopedisi (1983), C.4, Görsel Yayınları, İstanbul.

– Serin Muhiddin (1982), Hat Sanatımız, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul.

– Yazır M.Bedrettin (1981), Kalem Güzeli, Diyanet İşleri Yayınları, Ankara.

– <http://www.kto.org.tr/tr/dergi/dergiyazioku.asp?yno=411&ano=50>

– <http://www.nur-hikmet.de/index-Dateien/NUR-IKMET/bkose/degs/husnihat.html>

– <http://www.turkey.com/forum/viewtopic.php?+=19284>

– <http://www.yenimesaj.com.tr/index.php?sayfa=yazidizisi&dizino=106>

– http://www.yagmurdergisi.com.tr/konu_goster.php?konu_id=911&yagmur=bolum2&sid=25&kat=12

– http://www.taghrib.ir/tmain_tk.aspx?lng=tk&mode=art&artid=4792